

DIVERZIFIKACIJA GOSPODARSTVA NA PODEŽELJU

Stališče

VDS SVARUN

Različica 24. 11. 2021

Avtorja: Ilona Rac, Emil Erjavec

Sodelujoči: Peter Wostner, Simon Kušar, Emilija Stojmenova Duh, Patricija Kotnik, Kir Kuščer, Luka Juvančič, Danijel Copot, Andrejka Krt, Tanja Šumrada, Damjan Jerič, Tatjana Zagorc, Alenka Marjetič Žnider, Marko Lovec

Tema in glavna sporočila

Diverzifikacija je pomemben element razvoja kmetijstva, kot tudi nekmetijskih dejavnosti v okviru podeželskega gospodarstva. Bistvenega pomena je za gospodarsko rast, izboljšanje dohodkovnega položaja in zaposlitvenih možnosti ter splošno odpornost podeželskih območij na dolgoročne trende ter šoke. V okviru delavnic stičišča SVARUN so bile ugotovljene naslednje vrzeli v zvezi z izboljšanjem možnosti za diverzifikacijo na podeželju:

- Pomanjkanje zanesljivih podatkov o stanju na podeželju in celovitih raziskav o diverzifikaciji podeželskih gospodarstev, vključno s potrošniškimi raziskavami. Okrepiti je treba tudi horizontalni in vertikalni prenos znanja ter sodelovanje vseh institucij pri oblikovanju novih znanj.
- Šibko horizontalno in vertikalno povezovanje (vzdolž verig vrednosti in med panogami); potreba po večjem dodajanju vrednosti v konvencionalnih in novih verigah vrednosti, krepitevi krožnega biogospodarstva, ekonomije doživetij ter upoštevanju in izkoriščanju naraščajočega povpraševanja družbe po večji trajnosti – trženje ohranjanja narave in trajnostni turizem; potreba po večji digitalni, podjetniški in finančni pismenosti
- Neustrezne osnovne storitve, ki so predpogoj za življenje in delo na podeželju
- Nujnost odpiranja institucij ter vzpostavitve ustreznih javnih politik in stanovitnega podpornega okolja, ki nudi zagonsko financiranje in znanje ter podpira podjetništvo in (medpanožno in čezpanožno) povezovanje.

Osrednja tema in ključna vprašanja

*Diverzifikacija, ki jo razumemo kot razpršitev dohodkovnih virov bodisi na posameznem gospodarstvu bodisi na določenem območju, je pomemben **element razvoja** kmetijstva, kot tudi nekmetijskih dejavnosti v okviru podeželskega gospodarstva. Bistvenega pomena je za **gospodarsko rast**, izboljšanje **dohodkovnega položaja** in **zaposlitvenih možnosti**, pomembno pa vpliva tudi na splošno **odpornost podeželskih območij** na dolgoročne trende ter šoke, med katerimi v zadnjem času izstopa pandemija COVID-19, in obenem omogoča **izkoriščanje novih priložnosti**, ki se pojavljajo ob teh spremembah.*

***Cilj** pričujočega stališča je osvetlitev tematike z različnih zornih kotov deležnikov na področju kmetijske politike in razvoja podeželja, vključenih v razpravo v okviru delavnic, organiziranih 2.9. in 10.9.2021. Na delavnicah smo skušali poiskati nove vzvode za krepitev procesa diverzifikacije in odgovoriti na naslednja vprašanja:*

1. Katere **strategije diverzifikacije podeželskega gospodarstva** imajo največji potencial za zadovoljevanje potreb slovenskega podeželja?
2. Kako lahko **javne intervencije** podpirajo te strategije diverzifikacije, upoštevajoč rešitve in ukrepe, potrebne na lokalni in nacionalni ravni, ter s tem povezane posledice za širši okvir javnih politik (SKP in druge javne politike)?
3. Kakšne so **raziskovalne potrebe in vrzeli** na področju razumevanje in usmerjanja diverzifikacije podeželskih gospodarstev?

1. Uvod – izhodišča in metodologija

Diverzifikacijo je mogoče definirati kot povečanje raznolikosti gospodarskih (pa tudi negospodarskih, kadar govorimo o socialnih storitvah) dejavnosti oz. razpršitev dohodkovnih virov na posameznem gospodarstvu ali na določenem območju. V luči oblikovanja razvojnih javnih politik je njen namen izboljšanje ekonomskega položaja in odpornosti ekonomskih subjektov.

Vprašanje, ali specializirati ali diverzificirati, je vedno prisotno. V ekonomiji je v skladu s klasično teorijo Davida Ricarda o primerjalnih prednostih (1817) dolgo veljalo, da naj bi uspeh zagotavljala specializacija. V kontekstu regionalnega razvoja iz upoštevanja primerjalnih prednosti izhaja koncept kumulativne kavzalnosti (Myrdal, 1957), v skladu s katerim z nadaljnjim razvojem prihaja do diverzifikacije, saj uvodni impulz za gospodarski razvoj privede do razvoja drugih dejavnosti – storitev in podporne industrije, ki je osnova za gospodarski razvoj. Nastane aglomeracija, ki privlači vire iz sosednih regij in delno pozitivno vpliva tudi na razvoj perifernih regij.

Sodobne ekonomsko-geografske teorije v ospredje postavljajo druge koncepte, ki so bližje diverzifikaciji. Zelena rast, odpornost in post-strukturalistične teorije v večji meri govorijo o diverzifikaciji in upoštevanju ne le tržnih sil, temveč tudi širšega nabora dejavnikov, ki vplivajo na gospodarsko strukturo, to pa potrjujejo tudi raziskave. Diverzifikacijo pospešujejo prostorske in razvojne politike, industrijske politike (del razvojnih politik, usmerjen na spreminjanje gospodarske strukture) in meta-proces terciarizacije, t.j. nadomeščanje vloge industrije s storitvenimi dejavnostmi.

V Sloveniji je diverzifikacija podeželskega gospodarstva vendarle še vedno tesno povezana s kmetijstvom in potrebo po izboljšanju dohodka na kmetijah. Tukaj jo lahko razumemo kot učinkovitejšo rabo virov, ki jih imamo na kmetiji ali drugje – govorimo o ekonomiji povezanosti (*economy of scope*); pri tem jo lahko razumemo kot razširitev osnovne dejavnosti (dodajanje vrednosti) ali usmeritev v novo, lahko tudi nekmetijsko dejavnost (običajno povezano z inoviranjem).

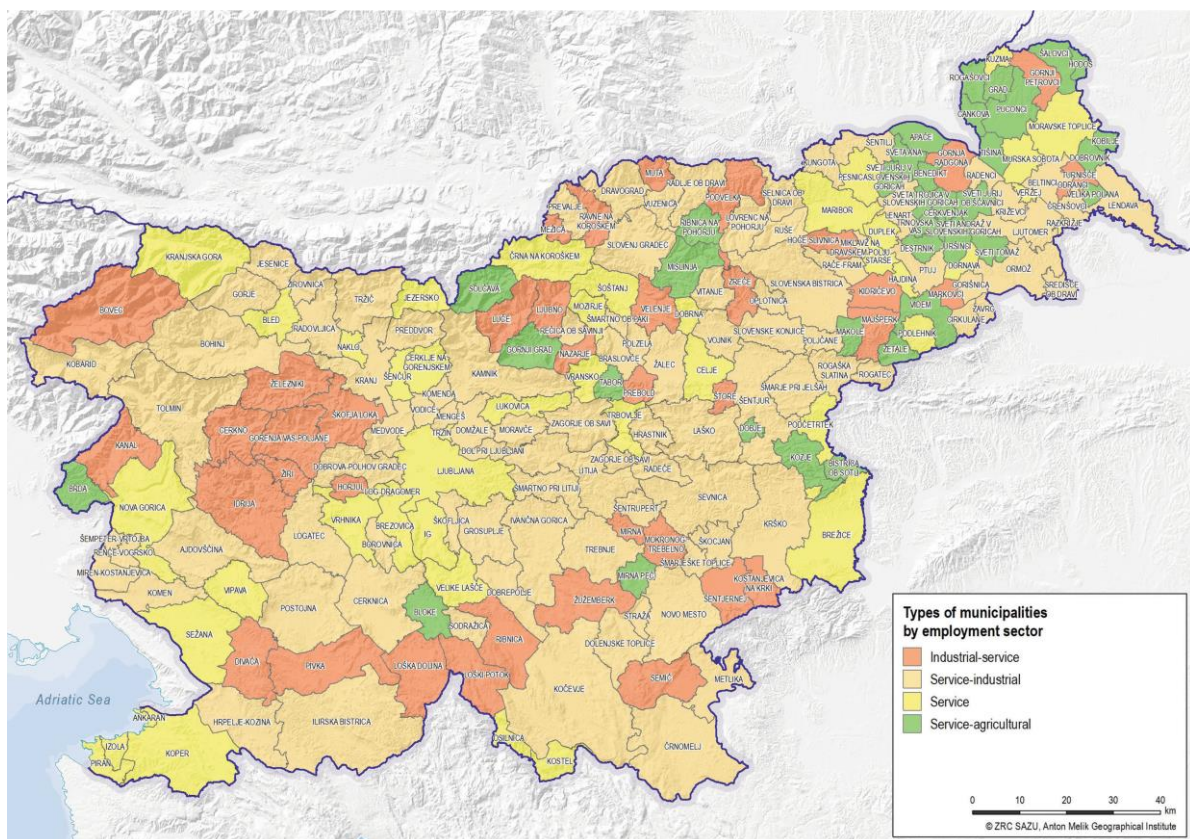
Zaradi pomembnosti kmetijskega vidika znotraj podeželskega gospodarstva se v pričujočem stališču teme diverzifikacije lotevamo v dveh osrednjih sklopih, in sicer je besedilo razdeljeno na splošni (»makro«) del, kjer se lotevamo podeželskega gospodarstva na splošno, in na posebni del, kjer se osredotočamo na strategije diverzifikacije s poudarkom na kmetijstvu. Nazadnje kot horizontalna tema sledi digitalizacija, ki kot vse pomembnejši element gospodarskega razvoja vstopa v gospodarstvo na vseh ravneh kot pomemben izziv, obenem pa tudi kot pospeševalec razvoja.

Stališče je pripravljeno na podlagi dela v okviru delavnic, ki sta sledili zgornji razdelitvi na splošni in posebni ('kmetijski') del. Pri tem kaže izpostaviti, da je domače literature o diverzifikaciji, zlasti na področju kmetijske dejavnosti, razmeroma malo. Na delavnicah (2.9. in 10.9.2021), ki sta bili izvedeni hibridno, smo po uvodnih teoretičnih predavanjih razdelili delo v manjše skupine, ki so poskušale po tematskih sklopih odgovarjati na vprašanja, kakšni so vizija, ustrezni ukrepi in ovire (izzivi) na dotičnih področjih. Na podlagi delavnic je bil pripravljen osnutek stališča, o katerem je Večdeležniško stičišče SVARUN razpravljalo na dodatni delavnici dne 17.11.2021.

2. Splošno o diverzifikaciji slovenskega podeželskega gospodarstva

2.1. Ključna dejstva

V Sloveniji se je proces industrializacije razmahnil v drugi polovici 19. stoletja in vodil do koncentracije, specializacije in nastanka prvih urbanih območij. Leta 1948 je bila industrija izrazito usmerjena v industrijski polmesec (Jesenice-Ljubljana-Maribor), poleg tega pa so obstajali manjši industrijski obrati, ki so temeljili na lokalnih surovinah ali energetskih virih. Proces industrializacije je bil po drugi svetovni vojni bolj centralizirano usmerjen, v 70. letih pa sta se začela izvajati policentrični razvoj in prostorska politika, ki sta pomembno vplivala tudi na podeželje. Od 1971 dalje se je namreč spodbujal razvoj manj razvitih območij, pri čemer je bila industrializacija ključni pristop, delno pa tudi razvoj drugih gospodarskih dejavnosti; razvoj storitev je zaostajal. Ob višku industrializacije leta 1984 je bila industrija razporejena po vsej Sloveniji, izstopala so le določena središča – dve urbani območji, mesta na podeželju in celo industrija v majhnih naseljih, kar je bil rezultat policentričnega razumevanja razvoja in je pomembno prispevalo k diverzifikaciji gospodarstva na podeželju. Ob koncu leta 1989 so kljub vlaganjem v razvoj še vedno obstajala robna območja z izrazito agrarno strukturo ali kombinacijo agrarnih in industrijske dejavnosti, a je bila velika vloga industrije tudi na podeželju. Danes (Nared in sod., 2020a) podeželje kaže preobrazbo gospodarske strukture iz agrarne do agrarno-industrijske v pretežno storitveno ali storitveno-industrijsko in storitveno-agrarno (Slika 1); proces terciarizacije se še nadaljuje.

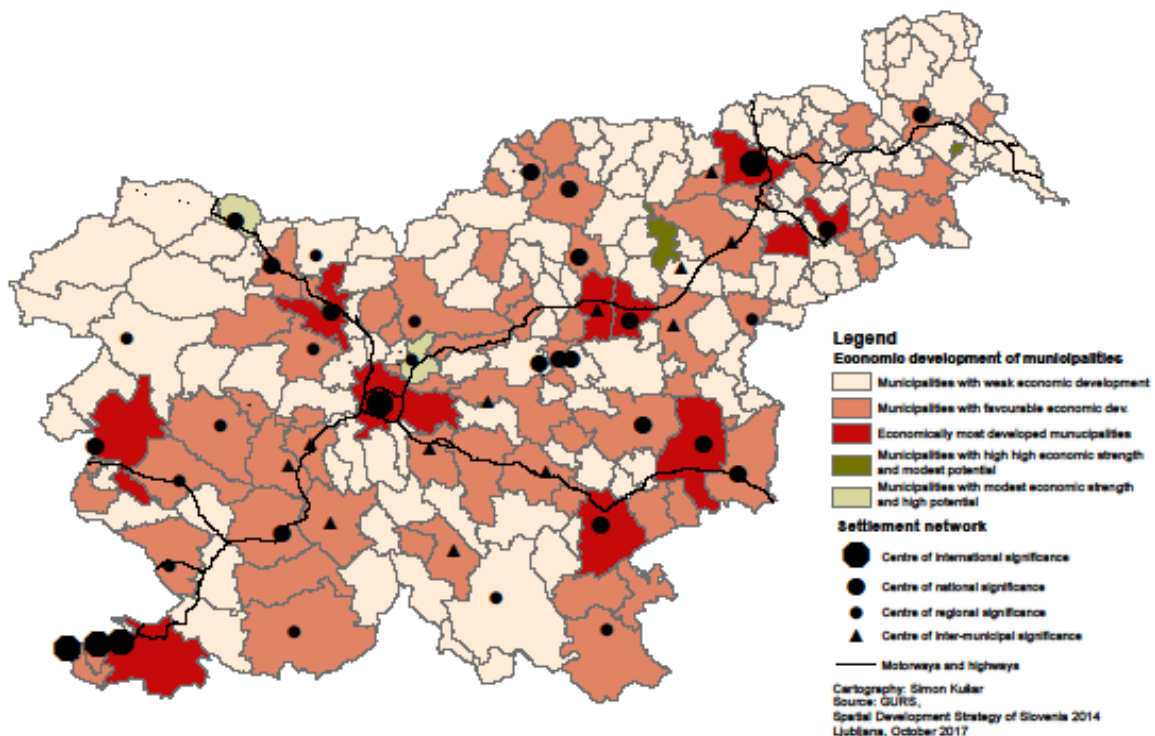

Slika 1: Zaposlitveni sektorji po občinah. Vir: Nared, 2020a

Za Slovenijo so značilne velike razlike v gospodarski razvitosti, tako med regijami kot znotraj regij (Nared in sod., 2020a); medtem ko so te razlike v primerjavi z drugimi državami OECD še vedno razmeroma majhne, smo v Sloveniji na njih tradicionalno zelo občutljivi. Indeks razvojne ogroženosti (IRO) kaže velike regionalne

razlike. Na NUTS 2 ravni je vzhodna kohezijska regija značilno manj razvita kot zahodna. Na NUTS 3 ravni (statistične, ne pa tudi upravne regije) pa so najbolj razvite osrednjeslovenska, gorenjska regija in JV Slovenija. V najmanj razvitih regijah, kot so pomurska, zasavska, podravska, koroška ter primorsko-notranjska, med najbolj problematičnimi kazalniki izpostavljamo nizko produktivnost in razpoložljivi dohodek, visoko brezposelnost (še posebej med mladimi), neugodno izobrazbeno in demografsko strukturo, nizek BDP na prebivalca, zelo nizek delež bruto investicij v osnovna sredstva in sredstev za raziskave ter nizke investicije (MKGP, 2020).

Razlike med občinami in odsotnost vmesne regionalne upravne ravni, ali pa vsaj močne razvojne koordinacije, povzročajo težave pri izvajanju posameznih nalog regionalnega pomena, kot so načrtovanje gospodarske javne infrastrukture, prostorsko načrtovanje, ravnanje z odpadki, optimiranje javnega prevoza in upravljanje z naravnimi nesrečami. Nekatere naloge so premajhnega pomena, da bi jih izvajali na nacionalni ravni, izvajanje na ravni občin pa vodi v neracionalne in neustrezne rešitve. Učinkovito izvajanje zahtevnejših nalog predstavlja problem zlasti manjšim občinam, ki se spopadajo s pomanjkanjem kadrov in sredstev. Od leta 1999 je bilo več poskusov uvedbe upravnih regij, vendar so vsi propadli zaradi različnih idej o njihovem številu, velikosti in pooblastilih. Ker so majhne občine razmeroma šibke, je to spodbudilo tudi močno centralizacijo, kar se odraža v vse večji vlogi Ljubljane in osrednjeslovenske statistične regije v gospodarskem in socialnem življenju države (Nared, 2020b). Ekonomska razvitost (Slika 1) v veliki meri sovпада s stopnjo urbanizacije (Slika 3).

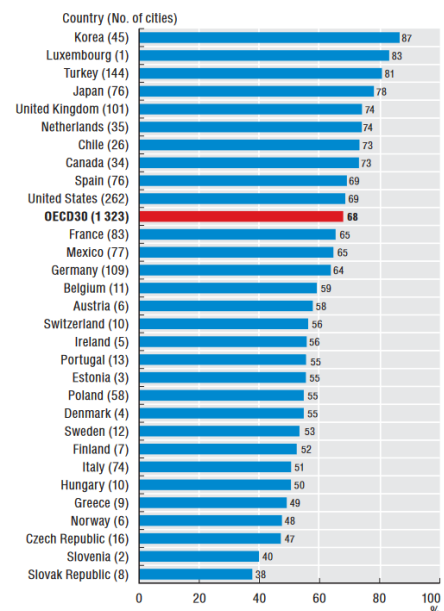
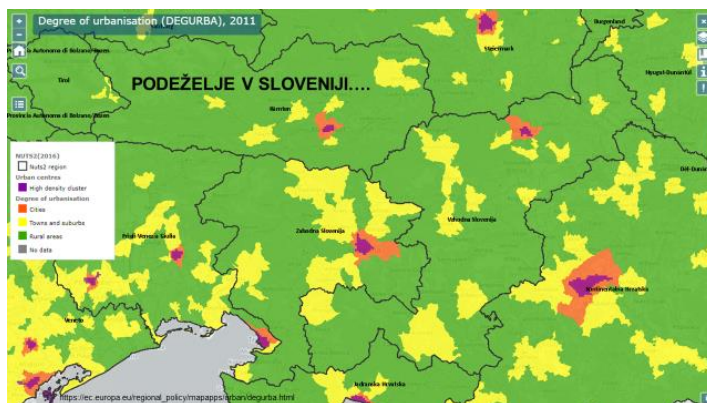

Slika 2: Razlike v ekonomski razvitosti občin. Vir: Kušar, 2017

Kaj pa v Sloveniji sploh predstavlja podeželje? Obstaja več različnih klasifikacij podeželja, vendar ga nobena ne definira funkcionalno; večinoma se naslanjajo na gostoto poselitve, stopnjo urbanizacije oz. na koncept funkcionalnih urbanih območij (t.j. mestnih središč in njihove vplivne cone; Eurostat, 2018). Gledano po stopnji urbanizacije (Slika 3) bi lahko rekli, da je podeželje vse razen Ljubljane in Maribora; tudi OECD-jeva klasifikacija obravnava le ti dve mesti kot metropolitanski (mestni) območji (OECD, 2021). V funkcionalnih urbanih območjih je tako leta 2012 živel 40 % prebivalcev Slovenije (Slika 4). Poznavalci menijo (Wostner, 2021), da tudi subjektivno občutenje prebivalstva kaže podobno sliko. Nadaljnjo koncentracijo prebivalstva

v osrednji Sloveniji in ob avtocestnem križu kažejo tudi projekcije za prihodnost (Nared et al., 2019), hkrati pa lahko pričakujemo povečevanje in ne zmanjševanja razkoraka v gospodarski razvitosti, kot se je pokazalo tako v času gospodarske krize 2008/09 kot v času pandemije COVID-19. Pri preprečevanju nesorazmernega povečevanja teh razlik lahko veliko vlogo odigra digitalna preobrazba, ki je za območja izven glavnega mesta celo odločilnega pomena (UMAR, 2020).

Razumevanje podeželja je kompleksnejše kot le dvojnost podeželsko-mestno, ki zaznamuje slovensko logiko. OECD že od objave dokumenta Rural 3.0 (OECD, 2016) prevzema novo filozofijo, dojetje in pristop do razvoja podeželja, ki se osredotoča na dobrobit državljanov ob prepoznavanju raznolikosti, kompleksnosti socio-ekonomskih sistemov in povezave z mestom (OECD, 2020) – podeželje je razumljeno kot prepleteno z mestnimi območji, včasih znotraj urbanih funkcionalnih regij, včasih blizu njih, vse do bolj oddaljenih območij. Specifike so različne – priložnosti so drugačne glede na oddaljenost od mesta. Vsekakor oddaljenost od mesta ostaja eden od ključnih faktorjev, ki določajo uspešnost posameznih podeželskih območij. Pri tem so zgodovinsko uspešnejše regije v smislu zmanjševanja razlik (konvergence) tiste, ki imajo visok odstotek dejavnosti, ki nudijo dobrine (in ne storitve) in imajo torej močno industrijsko zaledje (OECD, 2016).

Sliki 3 in 4: Levo – Podeželje v Sloveniji po stopnji urbanizacije (DG REGIO, 2011); desno – odstotek prebivalstva, živečega v urbanih območjih leta 2012 (OECD, 2013)

Novo priložnosti za izboljšanje zaposlenosti, produktivnosti in dohodkov podeželskega prebivalstva nudijo poleg digitalizacije še inovacije (tudi družbene) in podjetništvo. Ob tem kaže izpostaviti tudi izkoriščanje novih oblik dela (zlasti dela na daljavo), ki ob izkoriščanju primerjalnih prednosti skozi dejavnosti, kot so turizem in zelena delovna mesta, lahko dodatno vodi v diverzifikacijo gospodarskih dejavnosti in s tem k želenemu povečanju blaginje podeželskega prebivalstva; k temu bi pripomoglo tudi intenzivnejše sodelovanje/menjava med gospodarskimi subjekti na podeželju (dohodkovni oz. zaposlitveni multiplikativni učinki). Za to so potrebne celovite in povezane politike ter deležniki, sistematičen pristop k investicijam in neposredno naslavljanje teritorialne razsežnosti (npr. podjetniško okolje), vključno z zagotavljanjem dostopa do storitev splošnega pomena in digitalne infrastrukture. Medtem ko obstajajo pozitivne iniciative nekaterih služb in ministrstev, ki naslavlja največji problem (t.j. obrobna območja) ter posamezne strategije, kot je osnutek Strategije prostorskega razvoja, ki konceptualno ustrezno naslavlja posamezna vprašanja, je nujen bolj celovit medsektorski pristop, spodbujanje horizontalnega in vertikalnega povezovanja ter pogled v prihodnost.

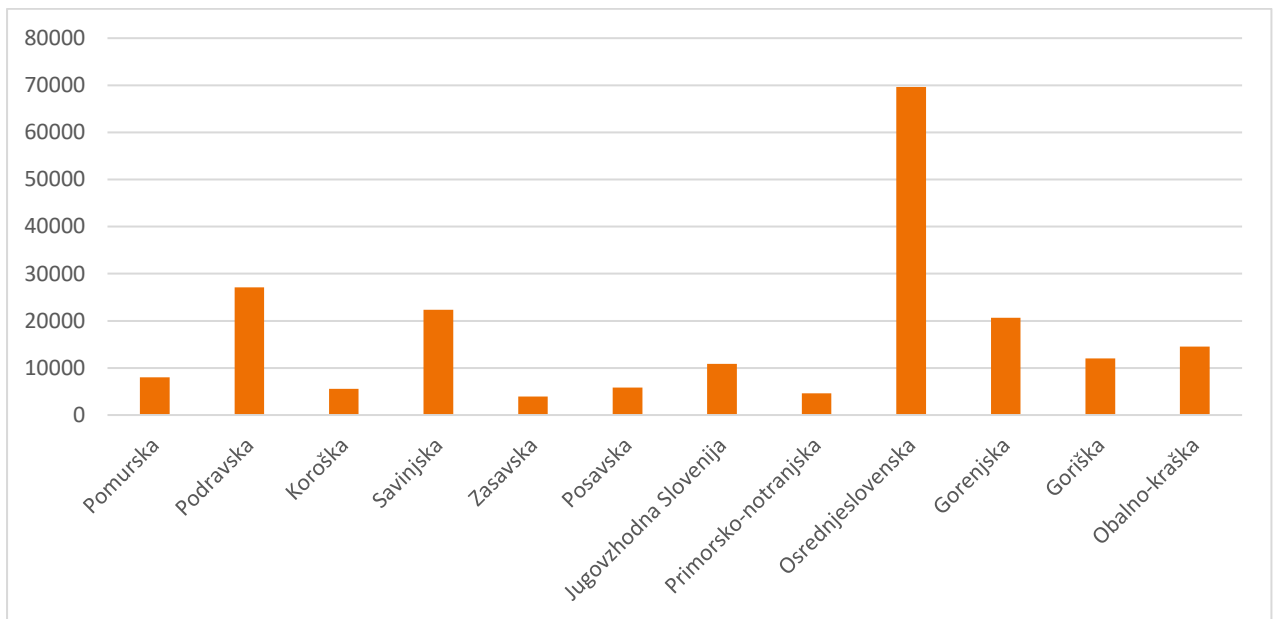
Trajnostni razvoj je temeljna politična usmeritev, ki določa tudi strategije diverzifikacije. Te lahko nastopajo na vseh treh področjih trajnosti – ekonomskem, okoljskem in socialnem. Opredelitev novih strategij zahteva

tudi kreativne in inovativne rešitve, ki prinašajo primerno dodano vrednost in ekonomski položaj podeželskih gospodarstev na področju kmetijstva, industrije in storitev. Celovito lahko govorimo o podjetništvu. To je po definiciji proces, v katerem posamezniki zasledujejo priložnosti (sami ali v timu) – lahko v okviru obstoječih organizacij ali celo v javnem sektorju. Torej sta za uveljavitev uspešnih diverzifikacijskih strategij pomembna vsaj dva elementa – priložnost in podjetni posamezniki (Kotnik, 2021), dodamo pa lahko tudi tradicijo, kulturo in ohranjene naravne in človeške vire. Primeri iz prakse in raziskave kažejo, da na slovenskem podeželju prvih ne manjka, vse več pa je tudi slednjih. Svetovna raziskava Globalni podjetniški monitor (GEM Slovenija) je za leto 2019 pokazala, da v Sloveniji kljub vse večji družbeni sprejetosti podjetništva (ta glede na psihološki ustroj in vrednostni sistem, ki sta posledica zgodovinskih lastniških razmerij, v katerih so bili podjetniki in industrialisti pretežno tujci, in dediščina predhodne družbene ureditve, ni samoumevna (Dimovski in Žnidaršič, 2011)) ter zaupanju posameznikov v svoje podjetniške zmogljivosti ne zaznavamo rasti zgodnje podjetniške aktivnosti, posledica tega pa je neizkoriščen podjetniški potencial. Po podatkih GEM Slovenija je bilo leta 2019 v Sloveniji 47,59 % ljudi, ki v svojem okolju zaznava obetavne poslovne priložnosti. Leta 2019 je bilo v Sloveniji 16,6 % odraslih prebivalcev, ki nameravajo v prihodnjih treh letih začeti nov posel; razkorak med podjetniškimi namerami in njihovo uresničitvijo pa je velik (med nastajajoče podjetnike se je lani uvrstilo 4,4 % odraslega prebivalstva), kar pomeni, da je treba več pozornosti posvetiti spodbujanju podjetništva ob sočasnem lažšanju pogojev zanj (MKGP, 2020).

Preglednica 1: Število podjetij in njihov prihodek po letih – Slovenija in podeželje. Vir: MKGP, 2020

Leto		2008	2010	2013	2015	2018
Število podjetij	Slovenija	152.541	165.595	182.089	191.863	200.174
	Podeželje	77.173	84.162	93.496	98.228	102.205
Prihodek podjetij (000 EUR)	Slovenija	95.786.283	86.805.208	90.625.516	95.298.760	117.040.613
	Podeželje	31.409.116	28.023.511	29.993.978	32.597.798	40.773.495
Prihodki/podjetje (000 EUR)	Slovenija	627,94	524,20	497,70	496,70	584,69
	Podeželje	407,00	332,97	320,80	331,86	398,94

Število podjetij na podeželju se je obdobju 2008-2018 povečalo za 32 % V povprečju je bilo leta 2018 v Sloveniji 944 podjetij na občino – v občinah na podeželju je bilo 521 podjetij/občino, v ostalih pa 6.123 podjetij/občino. Povprečna mesečna bruto plača na zaposlenega leta 2019 je bila v Sloveniji 1.754 EUR, na podeželju pa za približno 12 odstotkov nižja (MKGP, 2020). Tudi prihodki na podjetje so na podeželju v povprečju za tretjino nižji, kot velja za povprečje Slovenije.

Slika 5: Število podjetij po statističnih regijah 2019. Vir: SURS, 2021

2.2. Povzetek stališča VDS SVARUN

Priložnosti, izzivi in priporočila

Slovensko podeželje zaznamujejo razlike med območji. V javnosti ni enotne definicije, kaj podeželje sploh je. Kaže ga razdeliti najmanj na obmestje (obmestno podeželje) in oddaljeno podeželje (pri čemer je tudi ta razdelitev za slovenski prostor preveč preprosta). V Slovenji slednjega posebej odlikuje edinstvenost, naravno in kulturno okolje – bodisi za priložnosti bodisi za delo in bivanje. Gre lahko zgolj za atribut kakovosti bivanja, pa tudi za potencialen atribut dodajanja vrednosti proizvodom in storitvam. Slovenci imajo prirojeno afiniteto do bivanja na podeželju; to omogoča kakovosten bivalni prostor – tudi infrastruktura (vsled policentričnega razvoja povojnih desetletij), primerjalno gledano, ni tako slaba, da ne bi omogočala razpršene poselitve.

Podeželje ponuja prebivalstvu cel spekter blagovnih in neblagovnih dobrin. Poleg lokalne hrane nudi tudi prostor za preživljanje prostega časa, rekreacijo in bivanje. Opazen trend pa je tudi naraščanje vloge dela podeželja kot bivanjskega prostora za mlade družine ali za tretje življenjsko obdobje. S tem se povečuje tudi povpraševanje po ustreznih storitvah, vključno s kulturnimi, ki jih je praviloma na podeželju manj kot v primerljivih urbanih okoljih. Pri tem se del prebivalstva odloča za delo na daljavo, ki lahko prispeva k zmanjšanju migracijskega pritiska in ohranja podeželje vitalno. Ključno priložnost torej lahko ponudi vključujoča digitalizacija, ki lahko ob podpori stroškovno učinkovitih digitalnih rešitev pripelje do t.i. 'pametne decentralizacije'. Vzporedno je treba v ta namen podpirati tudi trajnostno mobilnost.

Na slovenskem podeželju imamo znaten gospodarski potencial v obliki neizkoriščenih človeških in naravnih virov, pa tudi neizkoriščenega stavbnega fonda in obrtno-poslovnih con.

Kmetijstvo ne more samo nositi razvoja podeželja, lahko pa k njemu prispeva, saj ohranja prostor funkcionalen in omogoča razvoj drugih dejavnosti, npr. turizma. Pomembna ali celo ključna determinanta razvoja so kakovostna delovna mesta na podeželju. Ta so lahko v industrijski dejavnosti, ki bo temeljila na dodani vrednosti in bo s tem pritegnila tudi mlajšo, izobraženo delovno silo, da se bo naselila na podeželju; tudi industrijska politika mora torej pridobiti močnejšo prostorsko razsežnost. Pomembna je tudi storitvena dejavnost, ob turizmu tudi storitve na področju zdravja in oskrbe starejših ter izboljšanja kakovosti življenja

vseh starostnih skupin. Za vse to je potreben strateški pristop države, prostorsko načrtovanje in sinergija različnih javnih politik in pobud lokalnih skupnosti.

Trajnostni razvoj podeželja je cilj, ki ga je treba prilagoditi posameznim območjem in njihovim potencialom. Posebno priložnost za diverzifikacijo gospodarskih aktivnosti in s tem razvoj podeželja vidimo v trajnostnem podjetništvu v ekonomskem, okoljskem in socialnem smislu. To temelji na znanju, kreativnosti in podpornem okolju, predvsem pa na človeških virih. Tudi slovensko podeželje ima veliko odličnih, vendar žal preveč individualnih in premalo kolektivnih zgodb in podjetniških rešitev. Potenciale za rast in odpornost kaže torej iskati tudi v močnejšem povezovanju gospodarskih subjektov znotraj območij, ki lahko gradijo na izkušnjah lokalnih vodij in pionirjev.

Posebne priložnosti za diverzifikacijo gospodarske dejavnosti nudijo zelene tehnologije in biogospodarstvo, vključno z izkoriščanjem potenciala izrabe lokalnih obnovljivih virov energije in izboljšanih metod ravnanja z odpadki; te metode so po eni strani nujnost, ki jo narekujejo vse močnejše strategije in zakonodajni akti na ravni Evropske unije ter družbene spremembe, po drugi strani pa priložnost za izkoriščanje velikega biogospodarskega potenciala na slovenskem podeželju, ki lahko v kombinaciji z visoko-tehnološkim znanjem prispevajo k razvoju izdelkov z visoko dodano vrednostjo.

Vizija nekaterih udeležencev delavnic je, da bi mladi 'zavzeli slovensko podeželje' in da se mora zgoditi preskok miselnosti. Ne glede na nujnost generacijske prenove (predvsem obrobne) slovenskega podeželja velja na celotnem podeželju vzpostaviti inovativno okolje za mlade in manj mlade, kjer lahko najdejo plodna tla podjetniška miselnost in ambicije; delno to zajema tudi premagovanje psiholoških omejitev, promocijo inovativnih dobrih praks, pa tudi spodbujanje tvorne izmenjave znanja, izkušenj in idej med »novimi« in »starimi« podeželjani. Pod črto mora to omogočiti spodoben dohodek in celosten razvoj posameznika in družbe.

Ukrepi in ovire

Diverzifikacija gospodarskih aktivnosti je lahko orodje za izboljšanje blaginje podeželskega prebivalstva, če je pri tem inovativno in omogoča izboljšanje blaginje prebivalstvu. Razumemo jo kot kreiranje novih zaposlitvenih možnosti ali kot spreminjanje že obstoječih. Jemljemo jo v pozitivnem smislu, torej da spremembe proizvodne strukture prinašajo koristi v smislu zaposlenosti, zvišanja dodane vrednosti in doseganja trajnostnih ciljev. Pozitivna diverzifikacija je plod institucionalne in individualne inovacije, pogosto tudi javnih in lokalnih podpor, in pomembno sloni na ustvarjalnosti posameznikov. Ne prinese pa vsako povečanje raznovrstnosti gospodarskih aktivnosti pozitivnega rezultata. Uspešna diverzifikacija je rezultat načrtnega strateškega dela zasebnih in/ali javnih organizacij in posameznikov, ki zahteva vlaganja, znanje, ustvarjalnost in primerno okolje za uspevanje podjetniške pobude od spodaj navzgor.

Gospodarstvo na slovenskem podeželju zaznamuje panožno zapiranje v smislu pomanjkanja horizontalnega in vertikalnega povezovanja (v panogi in med panogami). Ne glede na odlične posamične primere razmere odražajo rigidnost, pri iskanju novega – smo dobri sledilci in nekoliko slabši inovatorji. Zato je treba oblikovati javne politike in podporni sistem oblikovanja in prenosa znanja, ki naj spodbuja in izhaja iz kreativnosti. Treba je izkoristiti interes, ki prihaja od spodaj navzgor, in mu pomagati zaživeti z jasno opredeljeno prostorsko in gospodarsko vizijo razvoja, ki zahteva vključujoč odnos deležnikov in inovativne pristope. Za spremembe v pristopih je zelo pomembno, da pride tudi do sprememb v vladnem sektorju in izobraževalnih ustanovah. Premagati je treba ozko sektorsko usmerjenost resornih ministrstev, kot tudi drugih deležnikov na področju razvoja podeželja, in na ravni politik imeti vizijo, pogum in konsenz za uvajanje novih pristopov (kot je teritorialni pristop), ki lahko terjajo tudi prerazporejanje sredstev od dosedanjih koristnikov. Politika za podeželje in javne intervencije morajo tudi pri privzemanju pojmov, kot so npr. 'krožne pametne skupnosti', upoštevati razlike med različnimi segmenti podeželja, saj različni pojmi na različnih območjih lahko pomenijo različno. To pomeni močnejše odpiranje institucij za sprejemanje informacij s terena in močnejše vključevanje lokalnih deležnikov v odločanje na vseh relevantnih ravneh. Politike morajo tudi vzpostaviti

komunikacijo in usklajevanje med nasprotujočimi interesi na podeželju, kjer so zaznavni močni konflikti zlasti na področju rabe prostora.

Sodelovanje javnih politik pri vzpostavljanju podpornega okolja zajema tudi povsem otipljive predpogoje za življenje in delo na podeželju, in sicer ciljno usmerjanje sredstev in ukrepov v vzpostavljanje in ohranjanje prometne, komunalne, energetske in druge infrastrukture. Obenem se kaže učiti iz izkušenj preteklih politik, kot je npr. LEADER/CLLD, in ugotoviti, kje so vrzeli, ki preprečujejo boljše izkoriščanje obstoječih potencialov. Za to je nujno potrebna poglobljena in celovita, večdisciplinarna analiza učinkov trenutnih politik in drugih mehanizmov, ki že delujejo v podeželskem prostoru, vključno z delovanjem institucij. Šele na podlagi takšne analize bo mogoče oblikovati skladne, usmerjene, podatkovno podprte politike z jasnimi cilji in sredstvi, ki bodo temeljile na realni sliki stanja na podeželju.

Osredotočiti se je treba na vzpostavljanje novih verig vrednosti, ki omogočajo dodajanje vrednosti. Najprej pa jih je treba prepoznati in ugotoviti potenciale; če ti obstajajo, jih je treba tudi podpreti s primernimi programi tam, kjer ne zmorejo premikov sami po sebi. Opredeliti in spodbujati je treba podporne rešitve in investicije, ki bi omogočile tudi kvalitativni preskok v rabi virov. Politike morajo spodbujati tudi čezpanožno in medpanožno sodelovanje. Posebno strateško težo dajemo razvoju, promociji in širitvi izkušenj lokalnih vodij, ki so umeščeni in delujejo v podeželskem okolju. Gre za praviloma izvozno naravnana podjetja, vključena v mednarodne verige vrednosti, ki povprašujejo po novih tehnoloških proizvodih in z ustvarjanjem povpraševanja spodbujajo čezpanožno sodelovanje, obenem pa imajo tudi pozitivne učinke na socialno in demografsko strukturo slovenskega podeželja.

Slika 6: Rezultati delavnice – Ukrepi za spodbujanje podjetniške aktivnosti na podeželju

Poseben poudarek je treba dati spodbujanju podjetništva in inovacij na podeželju. Podpore bi morale zajemati opolnomočenje malega podjetnika, finančno opismenjevanje, podporo pri pridobivanju zagonskih sredstev in zmanjševanju poslovnih tveganj ter promocijo podjetništva s pomočjo sodelovanja podpornih resornih institucij (npr. na področju kmetijstva KGZS, GZS, Obrtna zbornica, ZSPM, Zadružna zveza). Spodbujati kaže, poleg dvosmernega vertikalnega prenosa znanja (med 'ustvarjalci', prenašalci in uporabniki znanja) horizontalno (*peer to peer*) izmenjavo znanja med podeželskimi gospodarskimi subjekti, posebej kmeti in preko sistema mentorstva, predvsem v smislu prenosa uporabnih znanj ter dobrih praks (kot tudi informiranja o slabih).

Raziskovalne vrzeli

Z vidika splošnega okvirja diverzifikacije podeželskih gospodarstev bi kazalo raziskati naslednja vprašanja:

- Opredelitev konceptov razvojno sposobnih verig vrednosti in gospodarskih šampionov v povezavi z razvojem podeželja.

- Pristopi in orodja za večjo integracijo različnih politik v podporo diverzifikaciji in razvoju podeželja (izboljšanje dela državne uprave, medsektorsko sodelovanje, novi pristopi).
- Novi modeli izobraževanja in usposabljanja v podporo podjetniškemu razvoju na podeželju.

3. Individualne in skupinske strategije diverzifikacije v kmetijstvu

3.1. Ključna dejstva

Dopolnilne dejavnosti na kmetiji

Ko govorimo o kmetijskih gospodarstvih, lahko diverzifikacijo definiramo kot "razširitev rabe resursov kmetijskega gospodarstva v komercialne namene". Gre za razvoj novih aktivnosti, ki generirajo dohodek kmetijskega gospodarstva oz. omogočajo učinkovitejšo rabo njegovih proizvodnih zmogljivosti. To lahko zajema razširitev osnovne dejavnosti (dodajanje vrednosti) ali usmeritev v novo, lahko tudi nekmetijsko dejavnost (običajno povezano z inoviranjem). Diverzifikacija lahko poteka v okviru dopolnilne dejavnosti na kmetiji (DD) ali v statusni obliki gospodarske družbe oz. samostojnega podjetnika posameznika (s.p.) (Juvančič, 2021). Pogosto kmetije opravljajo dopolnilne dejavnosti kot fizične osebe, dokler jim to dopuščata obseg in narava dejavnosti v danih zakonskih okvirjih. Ob večji širitvi dejavnosti pa se morajo organizirati kot gospodarska družba ali kot samostojni podjetnik posameznik

Rastoči interes za dodatne dohodkovne vire je posledica več dejavnikov. Kmetijsko pridelavo v Sloveniji označujejo primerjalno nizki in nestabilni dohodki in omejene možnosti za pridobivanje dodatnih virov, predvsem zemljišč. Obenem pa se širi povpraševanje po proizvodih in storitvah, povezanih z dopolnilnimi dejavnostmi, ki izhajajo iz spremenjenih potrošnih navad in družbenih sprememb. To povpraševanje tudi presega trenutne dopolnilne dejavnosti in zahteva oblikovanje in vstopanje v nove verige vrednosti. Vse pomembnejše so tudi nove tehnološke možnosti in družbena zaželenost vključevanja biomase v verige vrednosti ter zapiranja snovnih in energetskih zank v okviru krožnega biogospodarstva (Juvančič in sod., 2021).

Dopolnilne dejavnosti in nove verige vrednosti kmetijam omogočajo učinkovitejšo rabo proizvodnih zmogljivosti, izboljšanje dohodkovnega položaja kmetij s pomočjo dodajanja vrednosti in ustvarjanje novih delovnih mest na podeželju. Nekatere dopolnilne dejavnosti so pomembne tudi v kulturnem smislu, saj pomagajo ohranjati tradicijo in kulturno dediščino. Poleg tega pomagajo razpršiti tveganja in prodajne poti ter povečati likvidnost. Pri bolj neposrednem stiku s kupci se je treba približati njihovi mentaliteti, kar lahko senzibilizira za neizkoriščene priložnosti, nenazadnje pa so ljudje, ki opravljajo dopolnilne dejavnosti, pogosto tudi bolj osebno izpolnjeni, saj jim dejavnost predstavlja način življenja in ne le vira prihodkov. Tudi odziv v lokalni skupnosti je lahko pozitiven v smislu posnemanja uspešnih modelov, zlasti v turizmu; po drugi strani pa so mogoči tudi kanibalizem, priskledništvo in celo povsem odklonilen odziv lokalne skupnosti, zlasti v primeru močnejšega posega v prostor. Kjer gre za turistično zanimive lokacije, to lahko za sabo potegne življenjski cikel razvoja turizma v regiji, pritisk na cene nepremičnin, nepredvidljive stranske učinke za 'staroselce', mlade itd.

Trajnostno upravljanje z viri in turizem

Številne priložnosti za diverzifikacijo prihodka nudi naraščajoče zanimanje v družbi za bolj sonaravno bivanje, kar zajema bolj trajnostne oblike proizvodnje na eni strani ter željo po pogostejšem in pristnejšem stiku z

naravo na drugi. Kmetije so pomembne porabnice ekosistemskih storitev, ki jih nudijo kmetijski in drugi ekosistemi na podeželju, po drugi strani pa podpornice nujenja ekosistemskih storitev širši družbi. Sem sodijo npr. urejena krajina, možnost uživanja v naravnih vrednotah, pa tudi npr. ohranjena dolgoročna zmožnost kmetijskih zemljišč za pridelavo hrane itd. Vendar te usluge pogosto niso ustrezno ovrednotene na trgu, pogosto pa so vezane na manjše kmetije z bolj ekstenzivnimi sistemi pridelave. Izziv je torej, kako doseči njihovo ustrežnejše ovrednotenje preko javnih politik in tržnih mehanizmov. Za dodajanje vrednosti preko trga obstaja več možnosti:

- **Certifikacijske sheme** – lahko so javne (npr. znak Ekološko kmetijstvo in druge sheme, ki označujejo nadstandardne kmetijske prakse) ali zasebne (npr. Fair to nature, v okviru katere se pridelovalec zaveže 10 % svojih površin nameniti ohranjanju narave). Slonijo na vgrajenih pravilih in zavedanju ter zaupanju potrošnika, da je izdelek proizveden na določen način.
- **Trženje z uporabo karizmatičnih vrst, posebnih območij** – individualno ali kolektivno, npr. mlečni izdelki z nizozemskih kmetij, ki sodelujejo v ukrepih za ohranjanje travniških ptic. Gre za priložnost za diferenciacijo na trgu; mlekarna Planika se tako trži s pomočjo soške postrvi, v primeru Piranske soli pa gre za trženje izdelkov iz zavarovanega območja.
- **Trženje storitev** – npr. turistične kmetije, apiturizem ipd. ... vse tržijo lepo krajino, mir, naravo, domačo hrano, pridelana okolju prijazno ... Obstajajo tudi naravovarstvene kmetije – tudi v Sloveniji so primeri, ko kmet s svojo dejavnostjo podpira delovanje zavarovanih območij, upravljanje naravnih rezervatov ipd.

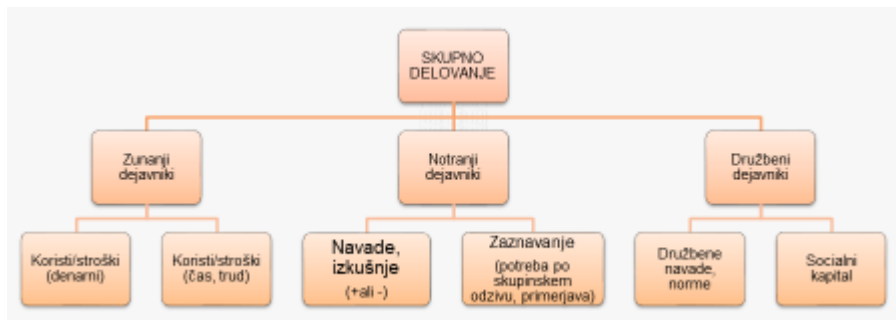
Trženje okoljskih storitev na ta način mora biti jasno, transparentno, zanesljivo in zvedno v smislu ohranjanja elementov, ki so predmet trženja (npr. dejansko ohranjanje populacij vrst, ki jih tržimo) in doseganja okoljskih ciljev. Obenem zahteva razvoj ustreznih znanj v smislu razvoja ustreznih praks kmetijske pridelave, ki so tako okoljsko kot ekonomsko vzdržni. Slednje je povezano z doseganjem ekonomije obsega po eni strani (kar v nekaterih primerih terja tudi horizontalno povezovanje, da se zadosti povpraševanju), po drugi strani pa s poznavanjem značilnosti trga, potrošnikovih preferenc in kupne moči. Razvoj takšnih trajnostnih modelov mora tako spremljati tudi ustrezen podporni sistem, ki lahko proizvajalcem pomaga izkoristiti priložnost in obstati na trgu.

Posebno kategorijo trženja okoljskih (pa tudi drugih) storitev predstavlja turizem. Ta je v Sloveniji v zadnjih letih hitro rastoča gospodarska panoga - v letu 2019 je predstavljal 9,9 % BDP in 10,3 % vseh zaposlitev. Največji delež vseh prenočitev po vrstah občin predstavljajo t.i. gorske občine (skoraj 40 %), sledijo zdraviliške občine in obmorske občine (po ca. 20 % prenočitev) (STO, 2020, cit. v MKGP, 2020). Leta 2018 je bila večina prenočitev turistov na podeželju in turizem na podeželju je na nacionalni ravni uvrščen med deset vodilnih turističnih produktov v Sloveniji (MKGP, 2020).

Velik izziv podeželskih turističnih destinacij je raven ustrezne obremenitve območij, zlasti če turizem pred tem ni bil zelo razvit in ni nosilne infrastrukture; lahko gre tudi za bolj zgoščena ruralna območja, kjer je turizem že precej razvit, ki so precej obremenjena z domačim turizmom. Vprašanje je torej, kako naj neke potencialno zanimive destinacije razbremenijo bolj obremenjena območja in zraven razvijajo podeželje. Treba je določiti nosilne zmogljivosti, oceniti turistične tokove in presoditi, kako naj se določeno območje razvija. Načinov za določanje je več, upoštevajo pa nosilno zmogljivost, družbeno zmogljivost (zadovoljstvo lokalnega prebivalstva in subjektivna ocena, kdaj so dosegli meje), dojetanje destinacije s strani turistov (če je dobro razvita, lahko sprejme veliko turistov in so ti še vedno zadovoljni). Sodobni diagnostični modeli vsebujejo ekonomski, družbeni, okoljski in politično-participatorni steber. Na tej osnovi se lahko zgradi model, ki vključuje vse pomembne elemente merjenja nosilne zmogljivosti destinacije (Knežević Cvelbar et al., 2021; Schuh et al., 2019). Turistična uspešnost in teritorialni kontekst se obravnavata kot dve povezani dimenziji koncepta nosilne zmogljivosti. Tako lahko vidimo učinke turizma, ali ga lahko še razvijamo, upravljamo ali zmanjšujemo oz. prehajamo na bolj kakovosten turizem. Razen izjem destinacije v Sloveniji še niso preobremenjene; problem je sezonskost, a ima podeželje še vedno potencial za zmanjšanje sezonskosti – destinacije lahko pripomorejo k enakomernemu razvoju turizma, zlasti s pomočjo med-destinacijskega sodelovanja, kjer se turiste preusmeri v druge destinacije.

Povezovanje

Rdeča nit izboljševanja dohodkovne ravni slovenskih kmetov je nujnost povezovanja. Težava z večino zgodb v Sloveniji je, da ostajajo majhne in potrebujejo nek vzvod (npr. javna pravila in finančni mehanizmi, strokovna izhodišča) da se od spodaj navzgor razvijejo večje zgodbe. OECD (2013) deli dejavnike, ki vplivajo na pripravljenost na skupno delovanje, na tri skupine, in sicer na zunanje (koristi ali zmanjšani stroški), notranje (navade, izkušnje, percepcija) in družbene (norme, kultura, sodelovanja, medsebojno zaupanje itd.) dejavnike (Slika 7). Institucionalne značilnosti, ki spodbujajo dolgotrajno sodelovanje, so usklajenost interesov, kakovostno upravljanje ter jasna in podrobna pravila.

Slika 7: Dejavniki, ki vplivajo na pripravljenost za skupno delovanje (OECD, 2013)

Povezovanje (skupno delovanje) lahko poteka:

- od spodaj navzgor (sodelovanje enakovrednih subjektov, lahko sloni tudi na lokalnih vodjah), od zgoraj navzdol (ob pomoči zunanjih subjektov, ki pomagajo usklajevati interese, kot je država ali druge organizacije (npr. regionalne razvojne agencije) oz. posamezniki);
- v formaliziranih (npr. zadruga, Slovenija ima tu bogato zgodovino in delujoč zadružni sistem, različna kmečka združenja, pomembno pa je tudi gospodarsko in interesno združevanje, npr. KGZS in GZS ZKŽP) ali neformaliziranih organizacijskih oblikah;
- teritorialno (npr. na ravni lokalne skupnosti) ali v navezavi na verige vrednosti (vertikalno ali horizontalno).

Dobre prakse

Slovensko podeželje ima bogat nabor dobrih praks na področju vseh obravnavanih tem, ki smo jih tudi obravnavali na delavnicah. Gre za področje kmečkega turizma, agroživilskih verig, zadružništva, pa tudi trženja ekosistemskih storitev. Izstopajo pa nove podjetniške zgodbe, ki kombinirajo različne gospodarske aktivnosti, kmetijsko pridelavo, predelavo, kmečki turizem in drugo. Najbolj napredni imajo tudi brandirane proizvode (geografsko zaščiteni proizvodi, pa tudi lastne znamke), iščejo tržne niše in dodatne tržne poti (npr. internetna prodaja izdelkov, dnevi odprtih vrat). Skupne značilnosti so, da gre predvsem za mlade in izobražene posameznike, ki imajo dobro podporo predhodnih generacij, pogosto pa pridejo tudi iz drugega okolja. Dograditve so iskali predvsem na področju dopolnilnih dejavnosti (dodatna predelava in turizem), poseben poudarek so dali trženju in promociji. Ti posamezniki so se tudi veliko izobraževali in jemali najboljše zglede doma in predvsem v tujini. Zanimivo je, da ne glede na njihovo uspešnost v lokalnem okolju ni tako veliko primerov, ki bi jim sledili.

Vendarle pa v vse večji meri točkovno nastajajo tudi dobre zgodbe lokalnega povezovanja, v okviru katerih se posamezniki organizirajo in skupaj nastopajo na trgu; primer so manjše skupne trgovine in podobno. Graditi pa bi veljalo tudi na obstoječi tradiciji neformalnega povezovanja, ki je razmeroma močna, in poskušati neformalne strukture približati standardom poslovanja, ki veljajo na večjih trgih, ter s tem izboljšati konkurenčno izhodišče domačih pridelovalcev.

3.2. Povzetek stališča VDS SVARUN

Priložnosti, izzivi in priporočila

Priložnosti in izzive diverzifikacije v kmetijstvu najdemo pri razvoju dopolnilnih dejavnosti, graditvi in vključevanju v verige vrednosti, trženju ekosistemskih storitev, turizmu in posebej izrazitejšemu povezovanju in sodelovanju.

Prihodnost razvoja podeželja na področju diverzifikacije je v dinamičnih in podjetnih kmetijskih gospodarstvih, posebej kmetijah, tudi manjših. Treba je spodbuditi in podpreti posameznike in skupine, posebej pa »šampione«, ki jih vidimo v več dimenzijah. Najprej gre za kreativne posameznike, ki z inovativnimi rešitvami diverzifikacije omogočajo povečanje dodatne vrednosti in zaposlovanje na podeželju. Še bolj pomembni pa bodo tisti, ki bodo razvijali kolektivne rešitve – torej vertikalni povezovalci, ki bodo oblikovali organizacije proizvajalcev in sodobno združništvo. Pri tem kaže opogumiti tudi vse tiste, ki že imajo dobre pogodbene odnose v odpornih verigah.

Optimirati je namreč treba celotne verige vrednosti, doseči kvalitativen preskok v povezovanju in sodelovanju, kar mora ustrezno podpreti paket javnih politik (kmetijske, gospodarske, regionalne/industrijske, izobraževalne, ...), dovzeten za dinamičnost verig vrednosti. Zagotovljeno pa mora biti tudi podporno okolje, ki lahko spodbuja nastajanje, razvoj in povezovanje različnih podjetniških pobud na individualni in kolektivni ravni kmetijstva in v povezavi z drugimi gospodarskimi (in nekaterimi negospodarskimi) panogami, posebej storitvami.

Kmetije, ki iščejo svojo prihodnost v diverzifikaciji in inovacijah, se soočajo s celo vrsto izzivov. Posebej izpostavljamo zakonske in javno-podporne ovire. S svojimi novimi dejavnostmi se hitro znajdejo zunaj okvirjev osnovne kmetijske dejavnosti (npr. število sedežev pri izletniškem turizmu, nove oblike predelave, prodaja promocijskega materiala s kmetij), kar jih sili v iskanje novih organizacijskih oblik, kar zaplete in administrira dejavnosti. Razpisi niso prilagojeni takšnim šampionskim kmetijam, ki morajo zato kombinirati različne razpise in se tudi umetno prilagajati razpisnim pogojem. Prav tako je zaradi togih in zgolj v proizvodnjo usmerjenih izobraževalnih in svetovalnih sistemov kmetijstva šibko poznavanje trženja, financ, upravnih postopkov, pravil varnosti hrane in drugo.

Ena večjih ovir pri doseganju višje dodane vrednosti in stopnje profesionalizacije je tudi neugodna starostna struktura v kmetijstvu, ki je povezana s pomanjkanjem socialne varnostne mreže za tiste, ki se odločijo kmetijo prenesti na naslednike. Za premostitev generacijske vrzeli in intenzivnejši prenos koristi in bremen kmetovanja na mlade, ki naj bi omogočil dostojno življenje vseh generacij *na kmetiji*, je potrebna vzpostavitev ustreznih mehanizmov socialnega varstva za tiste, ki kmetijo predajo naprej. Kmetije z mlajšimi nasledniki lažje posegajo po različnih diverzifikacijskih strategijah, tudi bolj inovativnih. Pri tem kaže z mladimi na kmetijah (tudi novo-nastajajočih) delati več tudi v smislu promocije kmetijstva kot načina življenja, poklica in gospodarske dejavnosti; v vsakem primeru pa naj bi bila kmetija obravnavana celovito, kot spoštovanja vreden subjekt. Dodana vrednost, prisotna v kakovostnih dobrinah slovenskih kmetij, bi morala biti ustrezno prepoznana, ovrednotena in nagrajena s strani potrošnika, kar pomeni ustrezno označevanje in promocijo.

Slika 8: Vizija diverzifikacije v kmetijstvu

Ukrepi in ovire

Dopolnilna dejavnost kot ena od oblik diverzifikacije prihodka na kmetijah bi morala biti dostopnejša, kar pomeni poenostavitev podpornih aktivnosti, ki naj bi omogočale dopolnilne dejavnosti, in opolnomočenje kmeta kot nosilca odločitve o poslovni usmeritvi. Trenutna zakonodajna ureditev je pretirano rigidna in kompleksna, predvsem v smislu administracije in davčne obravnave, zato bi bila smiselna poenostavitev davčne obravnave (pavšalna obdavčitev ipd.) in poenotenje podpornih sistemov po zgledu sistema e-veem za podjetnike, v okviru katerega bi bilo mogoče pridobiti vse potrebne informacije in opraviti vse opravke na enem mestu. To pomeni tudi močnejše medresorsko sodelovanje in zmanjšanje razdrobljenosti aktivnosti po različnih resornih ministrstvih, kot tudi poenotenje definicij kmeta po davčni, socialni, pokojninski itn. zakonodaji. Urediti je treba nekatera siva območja in posodobiti podatkovne zbirke v smeri boljše uporabnosti za odločanje. Ena od izpostavljenih ovir je tudi trenutna raven politične kulture in dialoga, ki ovira sistemske spremembe.

Pri odpravi administrativnih bremen posebej izpostavljamo področje socialnih storitev. Pravna podlaga prava na tem področju še ni dovolj dodelana, da bi se te dopolnilne dejavnosti lahko v večji meri izvajale na kmetijah. Treba je razmisliti tudi o ustreznem načinu obdavčitve. Tudi za predelavo živil bi lahko bila uvedena pavšalna obdavčitev, ki bi pospešila uvedbo dopolnilnih dejavnosti in s tem primeren dohodek tudi na manjših kmetijah. Nasploh je trenutni nabor dopolnilnih dejavnosti omejujoč in bi kazalo razmisliti v smeri abstraktne ureditve (za razliko od trenutnih taksativno naštetih možnosti), ali pa vsaj v smeri razširitev dovoljenega nabora.

Ob večji prožnosti pri opredelitvi dopolnilnih dejavnosti je treba prilagoditi tudi ukrepe kmetijske politike. Kaže razmisliti o kombiniranju razpisov za naložbe v kmetijstvo, predelavo in turizem. Pri ukrepu za mlade kmete je treba podpreti tudi diverzifikacijo v dopolnilne dejavnosti, posebej turizem. Posebno pozornost potrebujejo skupno nastopanje na trgu, razvoj kolektivnih blagovnih znamk, skupna promocija in prodajalne. Razviti je treba tudi modele kmetij, ki bodo naravovarstveno usmerjene in bodo to znale tudi primerno tržišče.

Tudi drugi deli podpornega okolja – svetovalna služba in združni sistem bi se morali dodatno razviti, dopolniti storitve in nuditi dodatna izobraževanja. V okviru združnega sistema bi bilo treba okrepiti skupno promocijo, povečati delež kmetij, vključenih v združni sistem (trenutno jih je 13.000, potencialno tržnih naj bi bilo 50.000) ter zajetje pridelkov tistih, ki so že vključene, omogočiti skupno promocijo. Javna kmetijska svetovalna služba bi morala dograditi vsebine tako, da bi sledile aktualnim temam in dilemam, nuditi specialna znanja in ustrezno podpreti kmete s potrebnimi vsebinami. Izpostavljamo posebej znanja s področja financ, trženja, upravnih postopkov, zahtev predelave živil, komunikacije in promocije. Temu je ustrezno potrebno

prilagoditi tudi programe srednjega in visokošolskega izobraževanja; nasploh bi bilo pri ustvarjanju in izvajanju izobraževalnih programov nujno okrepiti sodelovanje med vsemi deležniki na področju kmetijstva in živilstva.

Raziskovalne vrzeli

Na področju individualnih in skupinskih strategij diverzifikacije bi bilo dobro raziskati naslednja vprašanja:

- Inovativni poslovni modeli diverzifikacije na podeželskih gospodarstvih – kaj se lahko naučimo in kako podpreti njihovo nastajanje.
- Pravne in institucionalne ovire diverzifikacije dejavnosti na podeželju
- Možnosti razvoja naravovarstvenega kmetijstva
- Modeli krepitve povezovanja kmetijskih gospodarstev in graditve sodobnih verig vrednosti

4. Digitalizacija in diverzifikacija podeželskih gospodarstev

4.1. Ključna dejstva

Diverzifikacijo podeželskih gospodarstev lahko pomembno podpre digitalizacija. Obravnavamo jo posebej na ravni podeželja in kmetijstva.

Podeželje

Slovenija je zelo dobro pokrita s širokopasovnim internetom, vendar je zaznavna vrzel pri veščinah in pri javnih storitvah, ki so na voljo. Infrastruktura je sicer osnovni pogoj, ampak to je komaj začetek. Potrebno je podporno okolje – na področju digitalnih inovacijskih sistemov je v urbanih središčih tega precej, na podeželju pa bistveno manj. Če želimo zmanjšati vrzeli, ki so se v zadnjem času še povečale (in jih bomo s trenutno predlaganimi ukrepi samo še dodatno povečali), bomo morali imeti tudi na podeželju ustrezne digitalne inovacijske sisteme – ne enake kot v mestih, temveč bodo morali naslavljati izzive in potrebe na podeželju. Pri tem so najpomembnejši ljudje, ki jim je treba omogočiti vseživljenjsko učenje in pridobitev kompetenc za uspeh na trgu dela. Pri krepitvi digitalizacije na podeželju je treba razmišljati celovito in ne izpostavljati zgolj kmetijstva. Pomembni vidiki so tudi e-zdravje, e-oskrba, izobraževanje in kultura, delo na daljav.

Digitalizacijo omogočajo podatki. Pomembno je njihovo zbiranje, analiza in interoperabilnost. Ne zadošča samo oprema (senzorji, računalniki), temveč morajo obstajati tudi novi poslovni modeli, ki bodo uporabljali prednosti digitalizacije. Tehnologije bodo morale biti uporabnikom prijazne, javne storitve pa dostopne in take, da jih bodo uporabniki znali uporabljati. Pri tem je posebej na podeželju pomembna ne le usmeritev v ekonomsko rast, ampak tudi v družbene inovacije na področju okolja, odnosov, upravljanja in demokracije. Te inovacije pogosto spodbudijo tudi ekonomske. Prav na podeželju so običajno tehnološke inovacije posledica reševanja nekega družbenega problema. Izkušnje kažejo, da so za uvajanje inovativnih pristopov potrebni lokalni vodje oz. lokalni koordinatorji – posredniki, ki razumejo potrebe lokalnega okolja in pomagajo pri krojenju in uvesti ustrezne rešitve. Ključno je upoštevati znanje in izkušnje, ki so na terenu, da so predlagane rešitve relevantne.

Kmetijstvo in prehranski sistemi

V prihodnje bomo morali proizvesti več hrane z manj viri, obenem pa narašča pozornost na okoljsko sprejemljivost hrane. Pri tem bodo nove tehnologije, posebej tudi digitalne, lahko v pomoč, vendar so izzivi same po sebi, in osrednja točka je seveda človek, ki ga ni mogoče nadomestiti. Kmete, proizvajalce hrane in potrošnike je treba postaviti v ospredje. Nordijski svet ministrov (2020) je opisal naslednjih 8 megatrendov, ki jih lahko prenesemo tudi v slovensko okolje:

- Tehnologija bo prodrla v vsa področja družbenega življenja
- Prehranski sistemi bodo na novo preoblikovani
- Digitalizacija bo odprla nova obzorja
- Družba bo postala vse bolj polarizirana
- Proizvodi se bodo vrednotili na podlagi količine odpadkov, ki jih proizvedejo
- Skrb za okolje bo prednostni dejavnik odločanja
- Tesnoba in strah bosta postala vseprisotna v družbi
- Pojavili se bodo novi življenjski slogi in na novo opredelili naš vrednostni sistem.

Strateško načrtovanje terja razumevanje teh trendov. Na eni strani so strategije, kot je Od vil do vilic, o digitalnem prehodu, biotski raznovrstnosti, pametni specializaciji. Vse se navezujejo tudi na tehnologije, zahtevajo pa razumevanje delovanja in razmišljanja kmetijstva ter kmetijskih gospodarstev. Kmete je treba povezovati v pametne dobavne verige, potrebna je skupna infrastruktura in podatkovne mreže (*blockchain*, drugi sistemi odprtih podatkov in zajemanja) ter mreže znanja. Za to so potrebne enotne točke, ki lahko zagotavljajo lažjo transformacijo ciljnih skupin skozi te pristope, kjer se poudarja tudi skupna infrastruktura (večina kmetov nima kapacitet za razvijanje sledljivostnih sistemov ipd.); ta pogosto nima poslovnega modela, ker je skupno dobro, ali pa je omejena na določeno tematiko.

Pomembna področja uvajanja digitalizacije v kmetijstvu so:

- *Dvig ozaveščenosti* – pri digitalizaciji je posebej v kmetijstvu prisoten strah pred neznanim in pred s tem povezanimi stroški. Treba je najprej govoriti o tem, zakaj sploh uvajati nove tehnologije, in začeti ustrezno komunicirati.
- *Identifikacija in prenos tehnologij*. Tehnologije za vse probleme že obstajajo, treba jih je le identificirati in ustrezno prilagoditi ter uvesti, ob upoštevanju specifik slovenskega kmetijstva.
- *Razvoj strategij in poslovnih modelov* – vsaka sprememba tehnologije vpliva na način izvajanja poslovnih modelov. V kmetijstvu je to še posebej občutljivo. Treba je začeti s tega stališča in potem dovajati tehnologije.
- *Financiranje in investiranje* – nove tehnologije so drage in tvegane, zato je treba predvsem v zgodnjih fazah prevzemanja zagotavljati javno financiranje.
- *Mentorstvo in usposabljanje* – znanje. Klasični modeli usposabljanja ne zadoščajo več; treba je oblikovati nove načine prenosa znanj skozi demonstracijske farme, pilotne pristope itd., kjer kmeta privedemo do tehnologije, da jo lahko vidi, potipa, se seznanj z njo ter premaga strah in vidi učinke implementacije. Zato so potrebni živil laboratoriji, ključno pa je tudi sodelovanje z drugimi mrežami.

Transformacijo v digitalno kmetijstvo in agroživilske verige je treba prilagajati slovenskim značilnostim, razmeram, lokalnemu okolju in pa posameznikom, ne pa slepo prenašati tuje vzore brez racionalnega premisleka. Smiselno se je profilirati, regijsko in sektorsko specializirati in izkoristiti primerjalne prednosti. Pri sledenju globalnim trendom ne potrebujemo novih strategij, temveč moramo izkoristiti obstoječe, da lahko povežemo slovenske proizvajalce in tekmujejo na evropskem nivoju, za kar je potrebno sodelovanje pri izmenjavi podatkov, souporabi strojev in opreme, dobrih praks in skupnih rešitev.

Dobre prakse

Slovenija ima kar nekaj dobrih praks, tako pri organiziranju procesa digitalizacije v kmetijstvu, kot v obliki samih pilotnih projektov. Tak primer je Digitalno inovacijsko središče DIH Agrifood, ki zagotavlja storitve za

lažjo digitalno transformacijo ciljnih skupin agroživilstva. Je največji DIH za agroživilski sektor v Evropi in se odraža v številnih projektih za kmetije, na področju interneta stvari, storitev na področju pridelave in sledljivosti. DIH skrbi za ozaveščenost o digitalizaciji, identifikacijo in prenos teorij, razvoj poslovnih modelov, mentorstvo in drugo. Ob njem je še kar nekaj drugih individualnih projektov, ki jih najdemo na področju varstva rastlin, e-prodaje in drugo.

4.2. Povzetek stališča VDS SVARUN

Priložnosti, izzivi in priporočila

Za spodbujanje diverzifikacije in razvoja podeželja so potrebna znanja: uporaba osnovnih digitalnih orodij za svojo dejavnost, uporaba digitalnih storitev, digitalni marketing, urejanje spletnih strani, poznavanje digitalnih orodij za oglaševanje in ponujanje izdelkov, sposobnost analiziranja podatkov, varno upravljanje s podatki, prepoznavanje in izkoriščanje trendov, znanja o obstoječih uporabniških platformah (turizem, prodaja, pošta, banka itd.). Številne pa so tudi digitalne možnosti, ki lahko zmanjšajo odvisnost od fizične mobilnosti oz. olajšajo življenje na podeželju, kot so socialne storitve, elektronski nakupi, univerzalna dostopnost do digitalne identitete, elektronsko naročanje, digitalni centri zdravstvenih storitev na podeželju, itd., in omogočajo delo od doma.

Vizija stičišča SVARUN je, da bi čez 20-30 ljudi znali uporabljati digitalna orodja, ki bi poenostavljala življenje, ne pa jih bremenila. Potreben je hiter in enostaven dostop do sistemov, kot so e-uprava, pošta in banka. Potrebno je povezovanje platform, ki bi omogočilo digitalizacijo javnega naročanja (tudi skupino ponudbo in s tem izboljšanje pogajalske pozicije v verigi vrednosti), odpravilo podvajanje in omogočilo opravljanje vseh potrebnih storitev in pridobivanje ustreznih informacij na enem mestu. Predvsem pa digitalizacija ni cilj sama po sebi, temveč je orodje za diverzifikacijo dejavnosti, spodbujanje inovacij, podjetništva in nenazadnje življenja, zato je treba paziti na pravo mero digitalizacije na podeželju, zlasti na področju turizma, kjer se pravzaprav pričakuje pristen stik z naravo in odmik od tehnologije.

Na področju kmetijstva je treba spodbuditi prenos tehnologij in posebej stremeti h kolektivnim rešitvam, ki bodo vključujoče za vse velikosti kmetij. Digitalizacija lahko tudi podpre različne oblike sodelovanja med kmetijami in v verigah vrednosti ter jih naredi bolj učinkovite in zanimive.

Ukrepi in ovire

Na nekaterih podeželskih območjih je še vedno prisoten problem internetne infrastrukture. Zato je treba najprej omogočiti kakovosten dostop do interneta. V kmetijstvu, posebej pri kmetijskih institucijah, je znanje prav na področju digitalnih tehnologij precej šibko – izobraževalne in svetovalne institucije nimajo ustreznih kadrov za prenos znanja do kmetij. Zato jih je treba kadrovsko okrepiti in obenem razviti nove modele prenosa znanja. Resno kaže tudi razmisliti o reorganizaciji šolskih in študijskih programov na področju kmetijstva in izboljšati infrastrukturo na vseh nivojih. Centralno je treba krepiti dostopnost, primerljivost in povezljivost ključnih podatkov na področju kmetijstva. Priporočljivo je ustvariti demonstracijske centre, kjer se lahko ljudje sami prepričajo o tem, kaj bi imeli od digitalizacije in kako bi jim olajšala življenje.

Treba je tako prenoviti sistem formalnega izobraževanja za pridobivanje kompetenc na celotni vertikali znanj in poklicev v kmetijstvu, gozdarstvu in živilstvu. Okrepiti je treba tudi usposabljanja o konkretni uporabi digitalnih orodij za podeželska gospodarstva (ne samo kmetijska). Usposobiti pa je treba tudi same izobraževalce, da lahko na primeren način podajajo znanje naprej; smotrno bi bilo oblikovanje centrov, kjer lahko ljudje dostopajo do znanja. Nedvomno mora biti vključeno lokalno prebivalstvo – tudi če se odgovornost za to prenese na občino, morajo te poskrbeti za decentralizacijo znotraj občin. Nujno je skrbeti za ustrezno varnost podatkov in zavedanje prebivalcev o tem, kot tudi urediti področje lastništva nad podatki, ki se bodo

iz različnih sistemov zajemali v vse večji meri. Na tem področju obstaja pomanjkanje strokovnih znanj, kompetenc, finančnih sredstev in velika razpršenost deležnikov ter posledično odgovornosti.

Raziskovalne vrzeli

Na področju digitalizacije kaže zapolniti raziskovalne vrzeli predvsem pri naslednjih vprašanjih:

- Prenova izobraževalnih sistemov za področju v smislu krepitev digitalnih vsebin in kompetenc.
- Modeli prenosa znanja na področju digitalizacije v kmetijstvu.
- Pametno podeželje, ki je digitalno vključujoče.
- Digitalizacija in podpora diverzifikaciji podeželskih gospodarstev.

Priloga 1: Ključni znanstveni viri

- DG REGIO, "Degree of urbanisation," 2011.
https://ec.europa.eu/regional_policy/mapapps/urban/degurba.html
- EUROSTAT. (2018). *Glossary:Functional urban area*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Functional_urban_area
- Grivins, M., Halloran, A., & Kale, M. (2020). *Eight megatrends in Nordic-Baltic food systems*. Nordisk Ministerråd 2020. <https://pub.norden.org/us2020-453/#>
- Kušar, S. (2017). Economic development of municipalities in Slovenia. *Geographical Review*, 38, 95–109.
- MKGP. (2020). *Strateški načrt skupne kmetijske politike 2021–2027. Specifični cilj 8: spodbujanje zaposlovanja, rasti, socialne vključenosti in lokalnega razvoja na podeželskih območjih, vključno z biogospodarstvom in trajnostnim gozdarstvom analiza stanja analiza swot opredelitev potreb*. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. https://skp.si/wp-content/uploads/2019/09/8_SN_SKP_21-27_Spodbujanje_zaposlovanja_socialne_vkljucenosti_lokalnega_razvoja_biogospodarstva.pdf
- Myrdal, G. (1957). *Economic theory and under-developed regions*. Duckworth London.
- Nared, J. (2020a). Regional Development in Slovenia. In D. Perko, R. Ciglič, & M. Zorn (Eds.), *The Geography of Slovenia: Small But Diverse* (pp. 291–302). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-14066-3_19
- Nared, J., Bole, D., Razpotnik Visković, N., & Tiran, J. (2020b). Slovenian Economy. In D. Perko, R. Ciglič, & M. Zorn (Eds.), *The Geography of Slovenia: Small But Diverse* (pp. 181–192). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-14066-3_12
- OECD. (2016). *RURAL 3.0*. OECD. <https://doi.org/10.1787/9789264260245-en>
- OECD. (2013). *Providing Agri-environmental Public Goods through Collective Action*. OECD Publishing. https://scholar.google.com/scholar?hl=sl&as_sdt=0%2C5&q=Providing+Agri-environmental+Public+Goods+through+Collective+Action+oecd+2013&btnG=
- Povšnar, J., Sodja, U., Stare, M., & Jemec, N. T. (2020). *Poročilo o produktivnosti 2020*. UMAR/IMAD. https://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/Porocilo_o_produkivnosti/2020/slovenski/PoP_2020_splet.pdf
- KNEŽEVIĆ CVELBAR, Ljubica, et al. *Smernice za management turističnih destinacij na podlagi modelov nosilnih zmogljivosti in turističnih tokov*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, Založništvo, 2021. Znanstvene monografije Ekonomske fakultete.
- Udovč et al. (2018) *Zaključno poročilo (CRP: V4-1631) Potenciali in ovire za razvoj dopolnilnih dejavnosti na kmetijah v Sloveniji*.

Priloga 2: Dodatni viri

Myrdal, G. (1957). *Economic theory and under-developed regions*. Duckworth London.

OECD. (2021). *Metropolitan areas*.

<https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=CITIES&lang=en>

Dimovski, V., Znidarsic, J., & Penger, S. (2006). Dimensions of entrepreneurial activity: The case of Slovenia. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 5(5).

<https://clutejournals.com/index.php/IBER/article/view/3477/3524>

Juvančič, L., Arnič, D., Berne, S., Grilc, M., Hočvar, B., Humar, M., Javornik, S., Kocjan, D., Kocjančič, T., Krajnc, N., Križnik, N. B., Likozar, B., Lovec, M., Mavsar, S., Mešl, M., Mihelič, R., Novak, A., Osojnik Črnivec, I. G., Oven, P., ... Ščap, Š. (2021). *Zaključno poročilo CRP Premostitev vrzeli v biogospodarstvu: Od gozdne in kmetijske biomase do inovativnih tehnoloških rešitev*. Biotehniška fakulteta.

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). *Rural Well-being: Geography of Opportunities*. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/cfe/rural-well-being-d25cef80-en.htm>

Schuh, Bernd, Gaugitsch, Roland, Derszniak-Noirjean, Martyna, Sedlacek, Sabine, Zekan, Bozana, Dan, Daniel, Gunter, Ulrich, Weismayer, Christian, Mihalič, Tanja, Kuščer, Kir, Novak, Miša. (2019). *Carrying capacity methodology for tourism : inception report*. Luxembourg: ESPON. European Regional Development Fund, ESPON Cooperation Programme, EU

SURS. (2021). *Podjetja po kohezijskih in statističnih regijah, Slovenija, letno*.

<https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/Data/1418806S.px/>